

адміністрації, вчительського колективу і стабільність в роботі. Це консервативні люди, всякі нововведення їх дратують, тому вони упираються, але у формі мовчазного саботажу, так як відкрито висловлювати свою думку вони не можуть, боячись засудження або покарання.

Репродуктивний – домінує потреба у професійній самореалізації, поведінка таких викладачів заснована на виборчому альтруїзмі: когось засуджую, когось ідеалізую. Самостійність і творчість у педагогічній діяльності обмежуються репродуктивним характером, тобто відтворюються тільки перевірені форми і методи професійної діяльності. Якщо яка-небудь інновація показала свої позитивні результати, вони її з задоволенням повторять, але на ризик самостійних нововведень вони не йдуть, прагнучи уникнути особистої відповідальності.

Креативний – домінує потреба в особистій самореалізації. Поведінка таких викладачів регулюється не зовнішніми оцінками, а системою власних цінностей, серед яких головне місце займає відповідальність і свобода. Педагогічна діяльність таких викладачів носить варіантний творчий характер. Це прихильники всього нового, завжди намагаються вдосконалити свою діяльність, тому що їм нудно працювати за шаблоном.

Аналіз чотирьох рівнів розвитку загальної культури вчителя дозволяє зробити **висновок**, що ідеальним рівнем розвитку загальної культури викладача школи є креативний, так як вчителі цього рівня прагнуть розвивати особистість дитини творчої, самодостатньої. Педагог тут є посередником в освоєнні

культури, партнером у спільній діяльності, а учень тут має право на власну думку.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Алёшина И. Корпоративный имидж / И. Алёшина. – Маркетинг. – 1998. – №1. – 50 с.
2. Алиев Ю. Б. Настольная книга учителя музыкальной школы. – М.: Владос, 2000. – 336 с.
3. Артёменкова Т. А. Управление образовательным учреждением культуры / Т. А. Артёменкова. – Омск: Издательство ОмГТУ, 2001. – 200 с.
4. Демакова И. Д. Должность или призвание / И. Д. Демакова. – М.: Просвещение, 1991. – 159 с.
5. Красношлыкова О. Г. Имидж педагога – условие успешной профессиональной деятельности / О. Г. Красношлыкова. – Кемерово: Кузбассвуиздат, 2002. – 168 с.
6. Петрушин В. И. Музыкальная психология / В. И. Петрушин. – М.: Владос, 1997. – 384 с.
7. Попова Л. Имидж современного педагога / Л. Попова. – Народное образование. – 2003. – № 2. – С. 234–238.
8. Русская Е. Имидж современного педагога / Е. Русская. – Мир образования. – 1995. – № 9. – С. 90–93.
9. Табачек И. В. Формування та розвиток особистості сучасного вчителя: дис. ... канд. філософ. наук: 09.00.10 / І. В. Табачек. – К., 2005. – 173 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Клюєва Сніжана Дмитрівна – кандидат філософських наук, в.о. доцента кафедри музичного мистецтва та хореографії Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського.

Наукові інтереси: професійна підготовка майбутніх учителів музичного мистецтва та хореографії.

УДК 786. 89: 65.

ВИХОВАННЯ ЕМОЦІЙНОЇ ЧУТЛИВОСТІ ДО МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Сніжана КУРКІНА (Кіровоград)

Постановка проблеми. Сьогодні у всіх галузях педагогічної науки, у тому числі і в галузі дошкільної педагогіки, переглядаються багато традиційних поглядів на розвиток особистості дитини. Актуальним стає формування творчо розвиненої, естетично й художньо вихованої особистості, яка могла б стати не тільки споживачем, а й творцем сучасної культури. Такою особистістю може стати лише та людина у якій з раннього дитинства сформувалася здатність адекватно оцінювати ті чи інші культурні явища,

емоційно реагувати на прекрасне й навпаки, одразу помітити потворне, те, що зроблене без почуття смаку. Багатьма вченими науково доведений той факт, що уподобання й смаки людини закладаються у ранньому дитинстві і від того, наскільки ефективно працює навчально-виховна система дошкільного закладу, наскільки пильно ставляться до дитини її батьки залежить виховання культурної, освіченої особистості у майбутньому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відомо, що вітчизняні учені, фундатори педагогічної науки у своїх працях неодноразово підкреслювали значення музичного мистецтва в процесі виховання дитини. Так, видатний педагог В. О. Сухомлинський вважав музику могутнім засобом виховання культури особистості. Він писав: «...якщо в ранньому дитинстві донести до серця красу музичного твору, якщо у звуках дитина відчує багатогранні відтінки людських почуттів, вона підніметься на таку сходинку культури, що не може бути досягнута ніякими іншими засобами» [8, с. 62].

Н. О. Ветлугіна, Л. М. Масол, М. П. Миропольська, О. П. Радинова, О. П. Рудницька, Б. М. Теплов, В. М. Шацька, О. П. Щолокова науково довели, що музичне мистецтво має велику силу художнього й естетичного впливу на свідомість дітей, пробуджує музично-ціннісні потреби, визначає розвиток естетичних інтересів, смаків, уявлень про красу й закладає основи музично-естетичної культури особистості на весь термін подальшого життя дорослої людини. У низці сучасних досліджень (О. В. Гайдамака, О. П. Радинова, К. В. Боякова, С. А. Фадеєва) показана можливість музичного розвитку дітей дошкільного віку із застосуванням класичної спадщини та в умовах організації музично-ігрової взаємодії вихователя з дітьми. Вищевказані дослідники доводять, що за умов створення відповідної ігрової ситуації з організованим педагогічним керівництвом процесом сприйняття музики, діти здатні емоційно відгукуватися на твори музичного мистецтва й адекватно сприймати їхній художній зміст навіть з молодшого дошкільного віку.

Водночас із цим, вивчення наукової літератури свідчить, що емоційна чутливість до сприйняття творів музичного мистецтва – складне психолого-педагогічне поняття, у трактуванні якого спостерігаються різні варіанти підходів і визначень.

Мета даної статті полягає у тому, щоб виробити й запропонувати працівникам дошкільних навчальних закладів оптимальні, найбільш ефективні методи навчально-виховної роботи, які можна було б застосовувати на музичних заняттях з метою розвитку чутливості до музичного мистецтва у дітей молодшого, середнього і старшого дошкільного віку.

Виклад основного матеріалу. Музичний розвиток дитини починається в ранньому дитинстві, коли вона вперше чує ласкаві й ніжні інтонації голосу матері, що наспівує їй

колискові пісні, або грайливі, ритмічні мелодії, які супроводжують рухи маляти під час гри. Однак систематичним і цілеспрямованим цей процес стає під впливом виховання при активізації емоційного відгуку на музику на основі досвіду сприйняття творів мистецтва. Емоційна чутливість до змісту музичного твору – це одна з перших особистісних якостей, що розвивається у дошкільників у процесі занять музично-естетичними видами діяльності.

Виховання дитини з перших років життя орієнтоване на прилучення до цінностей музично-естетичної й художньої культури. Дуже важливо, щоб ранній досвід музичного виховання був пов'язаний зі сприйняттям творів музичного мистецтва найвищої якості, які є еталонами краси й гармонії в художнім відбитті світу, який оточує людину у її повсякденному житті.

Відомо, що раннє дитинство – час зародження естетичних емоцій і почуттів. Емоційна сфера відіграє провідну роль у психічному розвитку дитини. Дослідження вчених показують, що саме музичне мистецтво здатне розкрити перед нами невичерпні можливості для розширення й збагачення емоційного досвіду дошкільників. Можливості раннього розвитку емоційної чутливості до музичного мистецтва обумовлені, з одного боку, інтонаційною природою музики, з іншого боку – закономірностями психічного розвитку дітей дошкільного віку.

Музичне мистецтво, одним із перших, найбільш глибоко захоплює й стимулює емоційний відгук і позитивні емоції, спонукає до співпереживання й художньої емпатії, ініціює фантазію й уяву, викликає бажання спілкуватися й ділитися враженнями, міркувати про почуте.

Традиційно емоційне реагування на музику в музичній педагогіці й психології розглядається як особлива музична здібність, природа якої співвідноситься з емоційною природою музичного мистецтва. У запропонованій Б. М. Тепловим структурі музичних здібностей емоційна чутливість до музичного мистецтва, за висловом самого вченого, становить ніби ядро музикальності, головну її ознаку. Музикальність – це комплекс спеціальних здібностей, що знаходять своє вираження у своєрідному орієнтуванні в музиці. Якщо людина володіє задатками до сприймання музики, якщо у неї розвинені музичні здібності, тоді вона відчуває музику і переживає її образний зміст тощо. Зв'язуючи музикальність із переживанням змістовної сторони музичного твору, вчений

вказує на єдність емоційної й слухової сторони музикальності.

На основі теоретичного аналізу Б. М. Теплов виділяє три основні музичні здібності, що утворюють ядро музикальності: ладове почуття (емоційний компонент слуху), здатність до слухового уявлення (репродуктивний компонент слуху) і музично-ритмічне почуття (здатність відчувати емоційну виразність музичного ритму, активно переживати й точно відтворювати його) [11].

Тобто емоційна чутливість у трактуванні Б. М. Теплова заснована на сприйнятті й виокремленні емоційного, ладового забарвлення твору, настроїв і почуттів, виражених у ньому, а також здатності активно, з допомогою ритмічних рухів переживати музику, відчувати емоційну виразність музичного ритму. Таким чином, виділені автором основні музичні здібності – ладове й музично-ритмічне почуття складають фундамент емоційної чутливості до музичного мистецтва, а їхній розвиток сприяє глибокому, витонченому емоційному проникненню в художній зміст твору.

При цьому вчений вказував, що: «Зрозуміти художній твір – значить насамперед відчувати, емоційно пережити його, а вже згодом на основі переживання поміркувати над ним. З почуття повинно починатися сприйняття мистецтва; через нього воно повинно йти; без нього воно неможливе ...» [10, с. 10–11]. Таке висловлювання вказує на те, що Б. М. Теплов у своїх теоретичних дослідженнях розглядав емоційну чутливість до музики в основному як пізнавальний процес, справедливо відзначаючи, що слухаючи музику й переживаючи її художній зміст ми через емоцію пізнаємо світ. Разом з тим він відзначав, що розвиток емоційного компонента музичного слуху виявляється насамперед у любові й цікавості до слухання музики, визнаючи тим самим, що емоційне переживання музики впливає на формування ставлення до неї [10; 11].

Запропонована Б. М. Тепловим концепція музикальності, на думку самого автора, не є остаточною й вичерпною. Вона не містить аналізу психологічного механізму й особливостей розвитку емоційної чутливості до музичного мистецтва як ядра музикальності. Однак акценти, які розставив Б. М. Теплов у своїх міркуваннях про особистість музиканта, а також у характеристиках музичних проявів дітей, дають підстави припустити, що емоційна чутливість до музичного мистецтва може виступати не тільки як процес, що

супроводжує сприйняття музики, але й як якість особистості дитини, що формується в музичній діяльності.

Теоретичне підтвердження даного припущення ми знаходимо також в працях В. М. Мясіщева, у яких досліджуються проблеми здібностей і схильностей людини. Психолог вважає, що інтерес, захоплення, любов до тієї або іншої форми діяльності є умовою й запорукою її успішності й основою особистісного ставлення. «Формально-функціональне, безособове розуміння здібностей, – пише В. М. Мясіщев, – повинно бути замінене змістовно-особистісним розумінням, що враховує не тільки функціональну характеристику людини, але також і її вибіркове ставлення до цієї діяльності» [5, с. 282]. Активне, позитивне, вибіркове ставлення до діяльності В. М. Мясіщев називає схильністю. Схильність, як ставлення, як потреба в діяльності, є тією спонукальною силою, що впливає на розвиток здібностей. Вчений відзначав, що «схильність йде як би попереду здібності й таланта. Вона будить дремаючі сили, ... спонукає до пошуків підстави для початку тієї чи іншої діяльності, до підтвердження й усвідомлення високого значення обраної діяльності» [5, с. 313]. Далі автор у своїх міркуваннях підкреслює, що в дошкільному віці діапазон схильностей і інтересів є більш широкий, ніж діапазон здібностей, що проявляються, і в цьому ми можемо бачити значимість розвитку схильностей на ранніх етапах формування особистості. Розуміння схильності як вибірково позитивного ставлення до діяльності зближує такі поняття, як інтереси, потреби, і припускає емоційне ставлення до діяльності [5, с. 318]. Очевидно, що й емоційна чутливість, як прояв емоційного ставлення до музичних творів, повинна розглядатися не тільки як музична здібність, але і як особистісна якість дитини.

У статті «Психологія музичних здібностей» Г. С. Тарасов [9] пропонує розглядати особистісну природу музичних здібностей, спираючись на розуміння музики як форми художнього спілкування. Зміну традиційного розуміння музичних здібностей автор бачить у можливості розглядати їх з комунікативних позицій. Він пропонує визначати й оцінювати музичні здібності, зв'язуючи їх із зміною самого ставлення особистості до музики в процесі її сприйняття. Автор вважає, що тільки поява принципово нової якості у ставленні особистості до музики

може свідчити про появу нової властивості в розвитку музичних здібностей [9, с. 57].

Н. О. Ветлугіна у своїх дослідженнях дійшла до висновку, що для цілісної характеристики музикальності необхідно враховувати особливості самої особистості дитини з її інтересами й запитам. Спираючись на положення вітчизняної психології про діалектичний взаємозв'язок загального й спеціального розвитку особистості вона відзначає, що в структурі музикальності необхідно виділяти більш загальні музично-естетичні й спеціальні здібності. Для перших характерним є естетичне ставлення до музики. Воно проявляється в сприйнятті, відтворенні, уявленні, музичній творчості, у формі динаміки різноманітних почуттів, виникненні творчої уяви й формуванні оцінного ставлення [1, с. 168]. До другої групи автор відносить визначені Б. М. Тепловим основні музичні здібності й сенсорну основу. Отже, Н. О. Ветлугіна визначає емоційний відгук на музику як провідний компонент музикальності навіть у більш широкому контексті, якщо порівнювати із визначенням Б. М. Теплова. У своїх статтях і теоретичних дослідженнях Н. О. Ветлугіна розглядає емоційну чутливість до музичного мистецтва не тільки як найважливіший компонент структури музикальності, але й як одну із завдань виховання естетичного ставлення дітей до музики.

У такий спосіб вихідний рівень прояву емоційної чутливості пов'язується із чутливістю й вразливістю, елементарною емоційною реакцією людини. У музичній педагогіці він співвідноситься з вибірковою сприйнятливістю дитини до музики, що виражається в переважному сприйнятті музичних звуків у порівнянні з немусичними. Високий рівень емоційної чутливості пов'язаний з «розумними емоціями» (Л. С. Виготський), що мають естетичний й духовно-моральний зміст. Об'єктивною характеристикою емоційної чутливості до музичного мистецтва є емоційний відгук, наявність співпереживання, усвідомлення виразності музичних інтонацій (розуміння музичної мови) і зовні виражене емоційно-оцінне ставлення до музики, що проявляється в сформованих музичних смаках і перевагах.

Нами був розроблений комплекс критеріїв, що забезпечують виявлення якісних характеристик емоційної чутливості до музичного мистецтва у дітей дошкільного віку. У якості критеріїв у нашій системі виступають зосередженість уваги; тривалість сприйняття; рухова активність (наявність рухів, мімічних

реакцій, вокалізацій, адекватних характеру музики); дії з дитячими музичними інструментами й іграшками, їхнє співвідношення із характером і ритмом музики; бажання дитини слухати музику.

На підставі виділених критеріїв були розроблені вікові показники рівня сформованості емоційної чутливості до музичного мистецтва у дітей дошкільного віку.

Молодший і середній дошкільний вік

Високий рівень. Дитина є уважною, зосередженою, із захопленням слухає музику; під час звучання музичних творів не відволікається, виявляє здатність дослухати музичний твір або його фрагмент до кінця; виявляє емоційну активність під час звучання музики, вільно проявляє почуття, які є адекватними музичному настрою; дитина рухається й наспівує у відповідному характері щодо музики, яка звучить; ігрові дії з використання музичних інструментів виникають природно, без спонукань з боку дорослих, як емоційний відгук на музику; дитина виявляє почуття ритму, виразно рухається, виражає бажання слухати музику ще і ще, сама просить повторити або прослухати інший твір, який їй подобається.

Середній рівень. Дитина із легкістю відволікається на сторонні подразники, усе те, що не стосується слухання музики, але її увагу можна знов зосередити за допомогою вербальних і невербальних засобів; тривалість сприйняття незначна, дитина якийсь час слухає музику, однак, не дослухавши твору до кінця, відволікається, після чого може знову включитися в процес сприйняття музики; дії з інструментами й іграшками виникають на прохання дорослого або з'являються епізодично, вибір інструмента адекватний характеру твору, однак гра не виразна й не завжди ритмічна; у бажанні слухати музику дитина не проявляє ініціативи, але на пропозицію дорослого відгукується; характер повторних прослуховувань якісно не змінюється.

Низький рівень. Увага нестійка, дитина одразу відволікається, їй складно зацікавити музикою; тривалість сприйняття є незначною, уважно слухає початок музичного твору, але вже згодом втрачає інтерес, швидко переключаючись на іншу діяльність; в процесі слухання музики дитина пасивна, байдужа до почутих музичних інтонацій, займається своєю справою, емоційно-рухова активність відсутня; дії з музичними інструментами й іграшками мають епізодичний, маніпулятивний характер, вибір інструмента випадковий, за тембром звучання він не відповідає характеру

музичного твору; ініціативи в сприйнятті музичних творів дитина не проявляє й негативно реагує на пропозицію дорослого послухати музичний твір повторно.

Старший дошкільний вік

Високий рівень. Дитина уважно слухає музику, виявляє здатність сприймати досить тривалі за часом звучання музичні твори; проявляє цікавість до змісту музичних образів, а сам твір сприймає цілісно, а не фрагментарно; під час слухання демонструє дрібну моторику, відповідні вокальні прояви, мімічні рухи, виразні й різноманітні, емоційно розфарбовані танцювальні рухи. Ігрові дії з музичними інструментами та іграшками відповідають змісту музичних образів, є оригінальними, цікавими, мають художньо завершений характер. Дитина просить послухати музику, у неї є улюблені твори, вона зацікавлена у спілкуванні з дорослими (батьки, музичний керівник, вихователь) з приводу обговорення музичних вражень і уподобань.

Середній рівень. Зосередженість уваги під час звучання музичного твору виникає за умов емоційної підтримки з боку дорослого, тривалість сприйняття пов'язана з наявністю яскравих стимулів, дитина не здатна до кінця прослухати твір самостійно. Ініціативні творчі дії відсутні; емоційно-рухові прояви, такі як пантоміміка, вокалізації, танцювальні, образні рухи мають схематичний, одноманітний характер, виразність і художня оформленість з'являються за підтримкою й за наслідуванням дій дорослих. Дії з музичними інструментами й іграшками викликають інтерес, але не відрізняються оригінальністю. Дитина не проявляє самостійності в бажанні слухати музику, але водночас не відмовляється від спілкування з дорослим, ділиться враженнями про прослухане, формулює аргументовані судження про той чи інший музичний твір.

Низький рівень. Зосередженість уваги й тривалість сприйняття мають нестійкий характер. Дитина неохоче відгукується на емоційні стимули дорослого, що мають на меті активізацію сприйняття музичних творів. Не виявляє цікавості до змісту музичних образів. Емоційно-рухова активність є відсутньою або з'являється за наслідуванням дій дорослих. Під час рухової активності дитина є емоційно індиферентною, рівно, спокійно ставиться до музично-творчих дій дорослих. Під час гри на інструментах не виявляє бажання діяти самостійно, її рухи скуті, інтерес до творчої інтерпретації музичного образу відсутній. Відмовляється слухати музику, не може назвати улюблених творів.

Розвиток емоційної чутливості у дітей є пов'язаним з активізацією процесів уподібнення звучанню музичним інтонаціям на основі формування й розвитку діючо-практичного почуття й емоційно-оцінного глибоко особистісного співпереживання змісту музики. Розвиток емоційної чутливості в молодшому дошкільному віці має привести до появи емоційно-оцінного ставлення з недостатньо усвідомлюваними дитиною проявами, а в старшому дошкільному віці – до більш опосередкованого процесами мислення емоційно-ціннісного ставлення до музики, у зв'язку з яким чутливість проявляється як особистісна якість дітей. Ціннісний підхід до процесу розвитку емоційної чутливості обумовлений змістом музичного виховання дошкільників, що припускає орієнтацію на позитивне емоційно-оцінююче ставлення до музичних творів високої художнього гатунку.

Як зазначалося вище, у низці досліджень останніх років показана можливість музичного розвитку дітей дошкільників із застосуванням класичної спадщини в умовах організації музично-ігрової взаємодії педагога з дітьми. Відштовхуючись від ідеї про те, що музична гра виступає природним процесом входження дитини в культуру й важливого фактора формування ціннісного ставлення до музичного мистецтва, більш логічно розглядати її як поліфункціональну творчу діяльність, основним змістом якої виступають елементи музичної культури. У музичних іграх вони входять у такі музичні сфери, як мелодія, гармонія, ритм, інтонація, музичні образи тощо.

Зважаючи на вікові особливості дітей раннього й молодшого дошкільного віку, їхні перші музичні ігри повинні будуватися на основі механізму уподібнення (О. В. Запорожець) й емоційно-рухового моделювання змісту музики за допомогою орієнтовних дій, що поступово ускладнюються. Для того щоб сприйняття музики на початковому етапі вивчення того чи іншого твору відбулося як емоційне переживання, необхідно процесуальне розгортання емоційного змісту художнього образу в зовнішньому імпровізаційному русі. Це відбувається за типом уподібнення, тобто емоційно-рухового «підстроювання» до музики, що прослуховується, за підтримкою емоційної уяви. Такий процес є способом відтворення музичного переживання на психофізіологічному рівні. Рухове розгортання активізує моторну ланку сприйняття, що безпосередньо виконує функцію перетворення почутого в емоційно-музичне переживання [7].

Закон уподібнення найбільше ефективно реалізується за допомогою музичної гри (Б. М. Неменський). Музично-ігрові уподібнення – це творча діяльність з орієнтування в способах вираження музичної думки, що свідчить про активну позицію учасників музичної гри. Ігрова діяльність вимагає внутрішньої й зовнішньої емоційної активності, зосередженості уваги на інтонаціях музичного твору або його уривку, супроводжується погодженням й своєрідним підстроюванням, підбором ігрових дій, що відповідають характеру й змісту музики. У такий спосіб дитина, прослуховує твір, вживається у його музичні інтонації й згодом відтворює характер музичного образу у формі емоційно-рухової активності, дотримуючись при цьому логіки розвитку музичного даного музичного твору.

В свою чергу О. П. Радинова відзначає, що руховий, словесний, інтонаційний, темброво-інструментальний і інший види уподібнень музиці сприяють індивідуальному підстроюванню психіки дитини до звучання, знаходженню так званого «емоційного унісону» і є способом виявлення й вираження змісту музичної мови, виокремлення засобів музичної виразності, що змінюються в кожну мить звучання музики [7].

Музично-ігрові уподібнення звучанню музики можуть бути організованими у формі гри, основу якої становлять наступні дії:

- тактильні, такі, що моделюють характер звучання за допомогою тактильних дотиків;
- рухові, тобто ті, що моделюють характер музичного звучання за допомогою пластичних рухів рук, застосування дрібної моторики й жестів;
- інтонаційні, такі, що передають настрої музичного твору за допомогою інтонаційно розфарбованого слова, що характеризує емоційно-образний зміст музики;
- вокальні, які передають настрої музичного твору за допомогою інтонаційно-виразного підспівування мелодії, копіювання окремих музичних фраз;
- інструментальні, які моделюють емоційно-образний зміст твору за допомогою тембрової й мелодійної оркестровки його звучання.

Висновки. Таким чином, результатом розвитку емоційної чутливості стає єдність внутрішнього співпереживання й зовні

вираженого ціннісного ставлення дитини до творів музичного мистецтва. Розвиваючись у дошкільному віці, емоційна чутливість до краси й гармонії, виступають передумовою формування основних засад художньої й музично-естетичної культури, якісно характеризують динаміку становлення компонентів музично-естетичної свідомості – емоцій, почуттів, інтересів, потреб, смаків, а також уявлень про красу музичних образів і їхнього зв'язку із дійсністю.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Базова програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» / Наук. ред. та упоряд. О. Л. Кононко. – 2-ге вид. – К.: Світич, 2008. – 430 с.
2. Ветлугина Н. А. Музыкальное развитие ребенка. / Н. А. Ветлугина. – М.: «Просвещение», 1968. – 415 с.
3. Гончаренко С. Український педагогічний словник / С. Гончаренко. – К., 1997. – 376 с.
4. Лещенко М. П. Щастя дитини – єдине щастя на землі: до проблеми педагогічної майстерності / М. П. Лещенко. – К.: АСМІ, 2003. – 304 с.
5. Мясичев В. Н. Психология отношений / В. Н. Мясичев. – М.: Изд-во «Институт практической психологии» – Воронеж: НПО «МОДЭК», – 1995. – 356 с.
6. Павлова Л. М. Розвивальні ігри-заняття / Л. М. Павлова. – Х.: «Ранок», 2007. – 168 с.
7. Радынова О. П., Комиссарова Л. Н. Теория и методика музыкального воспитания детей дошкольного возраста: Учебник для студентов высших учебных заведений / О. П. Радынова, Л. Н. Комиссарова. – Дубна: «Феникс», 2011. – 352 с.
8. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям. / В. О. Сухомлинський. – К.: «Акта», 2012. – 537 с.
9. Тарасов Г. С. Психология музыкальных способностей. Спутник учителя музыки. / Г. С. Тарасов. – М.: Педагогика, 1993. – С. 55–58.
10. Теплов Б. М. Психологические вопросы художественного воспитания. / Б. М. Теплов. – М. – Л.: Известия АПН РСФСР, 1947. – Вып. 11. – С. 7–26.
11. Теплов Б. М. Психология музыкальных способностей / Б. М. Теплов. – Избр. труды: в 2-х т. – М.: Педагогика, 1985. – Т. 1. – С. 42–222.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Куркіна Сніжана Віталіївна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри музично-теоретичних та інструментальних дисциплін Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: удосконалення навчально-виховного процесу у вищій та початковій школі засобами мистецьких дисциплін.